

Секція Професійна освіта	
УДК 37.035.6:378.4:63(045)	
Дата першого надходження статті до видання	2026-06-01
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-06-30
Дата публікації/оприлюднення	2026-06-30

Роль національно-патріотичного виховання у становленні фахівця-аграрія

Лукач Василь Степанович,

директор ВП НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут"

кандидат педагогічних наук, професор,

заслужений працівник народної освіти України

e-mail: vslukach@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5715-9029>

Анотація У статті обґрунтовано роль національно-патріотичного виховання як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі. Актуальність дослідження зумовлена потребою в поєднанні професійної освіти, громадянського становлення та формування національно свідомої особистості в умовах сучасних суспільних викликів і воєнного стану. Метою роботи є обґрунтування ролі національно-патріотичного виховання у становленні фахівця-аграрія, визначення педагогічного потенціалу музейного комплексу закладу вищої освіти як сучасного освітньо-виховного середовища та розкриття практичних механізмів його реалізації відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту». Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз, синтез, узагальнення й систематизація нормативно-правових актів і наукових джерел, порівняльний метод для зіставлення вітчизняних і зарубіжних підходів, структурно-функціональний метод та узагальнення педагогічного досвіду діяльності Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту. Простежено співвіднесеність вітчизняної концепції національно-патріотичного виховання з міжнародними підходами громадянської освіти, зокрема з положеннями Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини, Рамки компетентностей для демократичної культури й орієнтирів OECD Learning Compass 2030. Доведено, що національно-патріотичне виховання доцільно розглядати як системний і безперервний процес, інтегрований у навчальну, наукову, виховну, культурно-просвітницьку та проєктну діяльність закладу вищої освіти. Показано, що музейний комплекс виконує освітню, наукову, культурно-просвітницьку, комунікаційну та ціннісно-світоглядну функції й сприяє формуванню громадянської відповідальності, національної свідомості, історичної пам'яті та професійної ідентичності здобувачів освіти. Практичну значущість підтверджує узагальнення досвіду функціонування Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту як сучасного освітньо-наукового, культурно-просвітницького й комунікаційного центру, діяльність якого забезпечує формування загальних і фахових компетентностей та досягнення програмних результатів навчання. Запропоновані підходи можуть бути використані під час організації національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти аграрного профілю.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, фахівець-аграрій, професійна підготовка, громадянська відповідальність, ціннісні орієнтири, Музейний комплекс, освіта.

The Role of National-Patriotic Education in the Formation of an Agricultural Specialist

Vasyl Lukach

Director of the Separated Subdivision of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute"

PhD in Pedagogy, Professor,

Honored Worker of Public Education of Ukraine

e-mail: vslukach@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5715-9029>

Abstract. The article substantiates the role of national-patriotic education as an integral component of the professional training of future specialists in the agricultural sector. The relevance of the study stems from the need to combine professional education, civic development, and the formation of a nationally conscious personality amid contemporary social challenges and the conditions of martial law. The aim of the paper is to substantiate the role of national-patriotic education in the formation of an agricultural specialist, to determine the pedagogical potential of the museum complex of a higher education institution as a modern educational environment, and to reveal the practical mechanisms of its implementation in accordance with the requirements of the Law of Ukraine "On Higher Education". The methodological basis comprises general scientific and special methods: analysis, synthesis, generalization, and systematization of legal acts and scholarly sources; the comparative method for juxtaposing domestic and foreign approaches; the structural-functional method; and the generalization of the pedagogical experience of the Museum Complex of the Nizhyn Agrotechnical Institute. The study relates the domestic concept of national-patriotic education to international approaches to citizenship education, in particular the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, the Reference Framework of Competences for Democratic Culture, and the guidelines of the OECD Learning Compass 2030. It is demonstrated that national-patriotic education should be regarded as a systematic and continuous process integrated into the educational, scientific, upbringing, cultural-outreach, and project-based activities of a higher education institution. The museum complex is shown to perform educational, scientific, cultural-outreach, communication, and value-worldview functions, fostering civic responsibility, national identity, historical memory, and the professional identity of students. The practical significance is confirmed by the generalization of the experience of the Museum Complex of the Nizhyn Agrotechnical Institute as a modern educational, research, cultural-outreach, and communication center whose activities ensure the development of general and professional competencies and the achievement of intended learning outcomes. The proposed approaches can be applied in organizing national-patriotic education at agricultural higher education institutions.

Keywords: national-patriotic education, agrarian specialist, professional training, civic responsibility, value orientations, Museum Complex, education.

Вступ

Актуальність проблеми. Формування національно-патріотичних цінностей студентської молоді є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики та важливою складовою професійної підготовки майбутніх фахівців. В умовах сучасних суспільних викликів особливого значення набуває забезпечення єдності професійної освіти, громадянського становлення та виховання національно свідомої особистості.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», вища освіта спрямована не лише на здобуття професійних компетентностей, а й на формування відповідальної особистості, громадянської позиції, моральних цінностей і патріотичної свідомості [8,

ст. 3; ст. 26]. Реалізація цих завдань потребує впровадження ефективних освітньо-виховних механізмів, що інтегрують навчальну, виховну, наукову та культурно-просвітницьку діяльність.

У міжнародному освітньому просторі аналогічні підходи реалізуються через концепції громадянської освіти, освіти для демократичного громадянства, глобального громадянства та освіти для сталого розвитку, що орієнтовані на формування громадянської відповідальності, демократичних цінностей і соціальної активності молоді.

У цьому контексті актуалізується проблема наукового обґрунтування ефективних моделей національно-патріотичного виховання майбутніх фахівців аграрної галузі. Однією з них є музейний комплекс закладу вищої освіти, який завдяки інтеграції освітньої, наукової, культурно-просвітницької та медійної діяльності забезпечує формування національної свідомості, історичної пам'яті, громадянської відповідальності й професійних цінностей здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема національно-патріотичного виховання та формування громадянської відповідальності здобувачів освіти є предметом активного наукового осмислення у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці. Її теоретико-методологічні засади розробляються у межах філософії освіти, педагогіки та соціальної психології, що зумовлено зростанням ролі ціннісного виміру освіти в умовах глобалізаційних трансформацій.

У працях українських учених проблема патріотичного виховання розглядається як багаторівневе явище, що поєднує історико-культурний, ціннісно-смісловий та особистісно-пізнавальний компоненти. Зокрема, І.Бех обґрунтовує патріотизм як складову ціннісно-сміслові сфери особистості, що визначає її громадянську зрілість і поведінкову активність [2]. О. Сухомлинська акцентує на культурно-історичній основі виховання, яка забезпечує спадкоємність поколінь та формування національної ідентичності [16]. В.Кремінь розглядає освіту як ключовий чинник формування національної самосвідомості в умовах глобалізації та технологічних змін [10].

Окремий напрям становлять дослідження козацько-лицарської педагогіки (Ю. Руденко, В. Каюков), де патріотизм трактується як поєднання духовності, мужності та служіння Батьківщині [9]. Важливим є також внесок Г.Ващенко, який визначав виховний ідеал українця як синтез християнської моралі та національної духовності, спрямованих на служіння Богові й Україні [5].

У сучасних наукових дослідженнях (Н. Безлюдна, Н. Бондаренко, С. Косянчук та ін.) розкриваються особливості реалізації національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану, де особлива увага приділяється формуванню стійкості, громадянської відповідальності та готовності до захисту держави. Водночас дослідники підкреслюють необхідність посилення практикоорієнтованих форм виховання, інтегрованих у освітній процес [3; 4].

Хоча поняття «національно-патріотичне виховання» є характерним насамперед для українського наукового дискурсу, у міжнародній практиці його зміст реалізується через концепції громадянської освіти (*citizenship education*), освіти для демократичного громадянства (*education for democratic citizenship*) та розвитку демократичної культури (*democratic culture*).

Методологічну основу сучасних європейських підходів становить Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (Recommendation CM/Rec(2010)7), у якій визначено, що освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини є невід'ємною складовою права на освіту й мають бути інтегровані в систему формальної, неформальної та інформальної освіти (розд. I, пп. 2–3) [22]. Хартія передбачає формування у здобувачів освіти знань, умінь,

цінностей і моделей поведінки, необхідних для відповідальної участі в демократичному суспільстві, поваги до прав людини, демократії та верховенства права (розд. II, пп. 5–6) [22]. Окрему увагу приділено розвитку критичного мислення, громадянської відповідальності, демократичної культури, а також співпраці органів державної влади, закладів освіти й інститутів громадянського суспільства у реалізації освіти для демократичного громадянства (розд. III, пп. 9–10) [22].

Подальший розвиток зазначених положень відображено у Reference Framework of Competences for Democratic Culture, де запропоновано модель із двадцяти компетентностей, згрупованих у чотири взаємопов'язані блоки: цінності, ставлення, навички, знання та критичне розуміння світу. У документі освіту визначено як ключовий механізм формування демократичної культури, міжкультурного діалогу, громадянської відповідальності та соціальної згуртованості [23].

Теоретичне осмислення проблем громадянської освіти знайшло розвиток і в сучасних зарубіжних наукових дослідженнях. L. Johnson та P. Morris розробили концепцію критичної громадянської освіти, відповідно до якої формування громадянських компетентностей має ґрунтуватися на розвитку критичного мислення, соціальної справедливості, демократичної участі та рефлексивної діяльності [24]. С. Rapanta, M. Vrikki та M. Evagorou доводять, що діалогічне навчання й аргументована дискусія є ефективними педагогічними засобами розвитку демократичної культури, громадянської відповідальності та міжкультурної компетентності студентської молоді [25]. Н. J. Abs обґрунтовує необхідність системної інтеграції громадянської освіти у всі складові діяльності закладу освіти як умови формування демократичної культури здобувачів освіти [26]. Водночас M. Estellés розглядає громадянську освіту як комплексний педагогічний процес формування демократичних цінностей, соціальної відповідальності та громадянської участі, який має бути інтегрованим у зміст і практику сучасної освіти [27].

Отже, аналіз міжнародних нормативних документів і сучасних зарубіжних досліджень свідчить, що професійна підготовка майбутніх фахівців дедалі більше орієнтується на поєднання професійних компетентностей із формуванням громадянської відповідальності, демократичних цінностей, соціальної активності та культурної ідентичності. Водночас питання інтеграції національно-патріотичного виховання у професійну підготовку майбутніх фахівців аграрної галузі, зокрема із використанням потенціалу музейного освітньо-виховного середовища як цілісної педагогічної моделі, залишається недостатньо дослідженим, що й зумовлює актуальність представленої роботи.

Виділення невирішеної частини проблеми

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених громадянському та національно-патріотичному вихованню, недостатньо розробленими залишаються питання його інтеграції у професійну підготовку майбутніх фахівців аграрної галузі відповідно до компетентнісного підходу, визначеного Законом України «Про вищу освіту». Потребують подальшого наукового обґрунтування організаційно-педагогічні механізми використання музейного освітнього середовища як складової освітнього процесу, що забезпечує формування громадянської відповідальності, національної свідомості, професійної ідентичності та досягнення програмних результатів навчання. Саме вирішення цих питань становить предмет даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування ролі національно-патріотичного виховання як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі, визначення педагогічного потенціалу музейного комплексу закладу вищої освіти як сучасного освітньо-виховного середовища та розкриття практичних механізмів реалізації національно-патріотичного виховання відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту» й інших нормативно-правових актів у сфері освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні ролі національно-патріотичного виховання як системної складової професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі; визначенні педагогічного потенціалу музейного комплексу закладу вищої освіти як інтегрованого освітньо-виховного середовища; уточненні його функцій у формуванні громадянської відповідальності, національної свідомості, професійного світогляду та загальних компетентностей здобувачів освіти відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту». Подальшого розвитку набули підходи до інтеграції освітньої, наукової, культурно-просвітницької та медійної діяльності у систему національно-патріотичного виховання в закладах вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в узагальненні досвіду функціонування Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту як сучасного освітньо-наукового, культурно-просвітницького та комунікаційного центру. Запропоновані підходи можуть бути використані під час організації національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти, розроблення освітніх програм, планів виховної роботи, діяльності музейних комплексів, центрів громадянської освіти та реалізації міждисциплінарних освітніх, науково-просвітницьких і медійних проєктів. Практичні результати дослідження сприяють формуванню загальних і фахових компетентностей здобувачів освіти та забезпеченню досягнення програмних результатів навчання відповідно до вимог чинного законодавства України.

Методологія

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Застосовано аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію – для опрацювання нормативно-правових актів України, міжнародних документів і наукових праць з проблематики національно-патріотичного виховання; порівняльний метод – для зіставлення вітчизняних і зарубіжних підходів до формування громадянської відповідальності та професійних цінностей; структурно-функціональний метод – для визначення місця й функцій музейного комплексу у системі професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі; метод узагальнення педагогічного досвіду – для аналізу практики діяльності Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту та оцінювання його освітнього потенціалу; метод інтерпретації – для формулювання висновків і наукових узагальнень.

Джерела даних

Інформаційну основу дослідження становили нормативно-правові акти України у сфері освіти та національно-патріотичного виховання, зокрема Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», підзаконні нормативні документи, а також міжнародні нормативні акти і рекомендації Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, що регламентують розвиток громадянської освіти, демократичної культури й компетентнісного підходу. До джерельної бази також увійшли наукові праці українських і зарубіжних дослідників із проблем громадянської освіти, національно-патріотичного виховання та професійної підготовки фахівців, а також матеріали, що узагальнюють практичний досвід функціонування Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту, включаючи результати реалізації освітніх, науково-просвітницьких, культурно-мистецьких і медійних проєктів.

Інформаційну основу дослідження становили Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», нормативно-правові акти щодо національно-патріотичного виховання, міжнародні документи Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, що регламентують розвиток громадянської освіти, демократичної культури й компетентнісного підходу. наукові публікації українських і зарубіжних дослідників, а також матеріали, що відображають практичний досвід функціонування

Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту, результати реалізації освітніх, науково-просвітницьких, культурних і медійних проєктів.

Інструменти аналізу

Опрацювання матеріалів здійснювалося із застосуванням якісного аналізу документів (qualitative document analysis), порівняльного аналізу нормативно-правових актів і наукових джерел, контент-аналізу змісту міжнародних документів та педагогічної літератури, а також узагальнення практичного досвіду організації національно-патріотичного виховання у закладі вищої освіти. Комплексне використання зазначених інструментів забезпечило обґрунтування ролі музейного комплексу як інтегрованого освітньо-виховного середовища та визначення його потенціалу у формуванні громадянської відповідальності, національної свідомості й професійної ідентичності майбутніх фахівців аграрної галузі.

Обмеження дослідження

Дослідження має теоретико-узагальнювальний характер і ґрунтується на якісному аналізі нормативних документів, наукових джерел та узагальненні практичного досвіду функціонування Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту. Це зумовлює певні обмеження: отримані висновки відображають досвід окремого закладу вищої освіти й потребують подальшої емпіричної перевірки та кількісного оцінювання на ширшій сукупності закладів аграрного профілю. Поза межами цього дослідження залишилося вимірювання динаміки сформованості громадянської відповідальності та національної свідомості здобувачів освіти, що визначає напрям подальших наукових розвідок.

Результати

З огляду на окреслені теоретико-методологічні засади, подальший виклад спрямовано на висвітлення історико-педагогічних передумов становлення ідей патріотичного виховання та їх трансформації в сучасній системі підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі.

Ідеї патріотизму та громадянського служіння належать до фундаментальних цінностей світової суспільно-політичної, філософської й педагогічної думки. Упродовж історичного розвитку патріотизм розглядався як важливий чинник консолідації суспільства, зміцнення державності та формування громадянської відповідальності. Його зміст, форми прояву й ціннісні акценти еволюціонували відповідно до історичних умов, суспільних потреб і розвитку державотворчих процесів.

У родоплемінний період патріотизм ґрунтувався на почутті кровної спорідненості, «почутті сім'ї». З переходом до осілого способу життя визначальним став зв'язок із землею — *terra patria* («земля батьків»), що символізувало не лише територію проживання, а й духовний простір існування громади. В античну добу патріотизм набуває виразного громадянського змісту: перебування поза межами батьківщини означало втрату правового та соціального статусу, а вигнання прирівнювалося до духовної смерті. Як зазначав Фюстель де Куланж, патріотизм у цей період був найвищою чеснотою, що поєднувала віру, закон і безпеку [18].

Подальший розвиток ідеї патріотичного виховання знайшов відображення у працях Ф. Песталотці, який розглядав патріотизм як природне розширення людських почуттів. Його концепція передбачає поступовий розвиток патріотичних почуттів — від любові до родини та малої батьківщини до усвідомленої відданості нації. Важливою є також тріада «голова — серце — рука», що підкреслює необхідність гармонійного поєднання інтелектуального розвитку, морального виховання та практичної діяльності. Для майбутнього аграрія цей підхід є особливо значущим, оскільки любов до Батьківщини реалізується через конкретну працю на землі [15].

Ідеї активного громадянського виховання були розвинені А. Дістервегом, який обґрунтував принцип культуровідповідності освіти, згідно з яким ефективно

виховання можливе лише на основі національної культури, мови та історії. Водночас він наголошував на принципі суб'єктності і, відповідно до якого, патріотизм є не пасивним почуттям, а активною громадянською позицією, що передбачає відповідальність за розвиток суспільства [6].

Патріотичні орієнтири студентів аграрних закладів значною мірою формуються через наслідування прикладу видатних господарників і меценатів, які поєднували професійний успіх із служінням нації. Так, Василь Смирненко — «невидимий меценат» українського руху — був цукровим магнатом, який власним коштом фінансував видання «Кобзаря» Тараса Шевченка та підтримував українські школи в період заборон, діючи переважно анонімно. Євген Чикаленко, відомий аграрій-просвітител, підтримував українську пресу та інтелігенцію, реалізуючи принцип служіння нації через економічну діяльність. Він заснував першу щоденну українську газету в Російській імперії — «Громадську думку» (згодом «Рада»), протягом багатьох років утримуючи її власним коштом і підтримуючи діячів культури, зокрема М. Коцюбинського, Лесю Українку, І. Франка та Олену Пчілку. Династії Яхненків і Смирненків — приклад соціального та підприємницького успіху, що поєднувався з підтримкою національної культури. Колишні кріпаки завдяки праці та підприємницькому таланту створили потужне цукрове виробництво, одночасно сприяючи розвитку українського культурного життя. Микола та Артем Терещенки — представники відомої меценатської родини, девізом якої було «Прагнення до суспільної користі». На початку ХХ ст. їхні підприємства забезпечували близько 10% виробництва цукру в імперії, а значна частина прибутків систематично спрямовувалася на благодійні та культурно-освітні проекти [19; 20].

Зазначені приклади дають змогу конкретизувати сутність патріотизму як ціннісної основи професійної та громадянської діяльності особистості, що зумовлює необхідність звернення до теоретичного осмислення цього поняття. Термін «патріотизм» (грец. patriots – земляк, співвітчизник) – суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині та захищати її від ворогів. Через пізнання української пісні, літератури та героїчного минулого у вихованця формується готовність до служіння Батьківщині. З історії здобувач освіти має винести відчуття впевненості, що в минулому криються неоціненні джерела мудрості та сили народу. Історія є вчителькою життя, вона навчає не допускати минулих історичних помилок і виховує синівську відданість та вірність. Найважливішим компонентом патріотичного виховання маж бути ставлення до праці, відчуття творчої сили праці, необхідності її пошанування як джерела розвитку, здоров'я та зростання. Молоде покоління має сприймати територію України як спільний дім для всіх громадян та як сферу своєї життєдіяльності, поле, де можна розвивати свої професійні знання та навички задля блага та процвітання Батьківщини [17, с. 634].

Сучасні суспільно-політичні реалії, зумовлені внутрішніми трансформаційними процесами та зовнішніми викликами, актуалізують потребу у цілеспрямованому формуванні ціннісних орієнтирів національно-патріотичного спрямування. У цих умовах особливого значення набуває роль освіти як стратегічного ресурсу державотворення, консолідації суспільства та зміцнення національної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на сприянні утвердженню української національної та громадянської ідентичності, вихованню патріотизму та формуванню оборонної свідомості [8, ст. 3]. Реалізація цих положень також передбачає збереження та

примноження моральних і культурних цінностей суспільства [8, п. 7 ч. 1 ст. 26] та поширення знань серед населення [8, п. 8 ч. 1 ст. 26].

У цьому контексті заклади вищої освіти постають не лише як осередки професійної підготовки, а й як важливі соціокультурні центри, що забезпечують розвиток критичного мислення, суспільної свідомості та формування активної громадянської позиції майбутніх фахівців. Особливої значущості це набуває у підготовці фахівців аграрного профілю, професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана з економічною стабільністю держави, продовольчою безпекою та сталим розвитком територіальних громад. Як зазначає президент НУБіП України С. Ніколаєнко, «сучасний світ — це світ інноваційних змін, час четвертої промислової революції... у цьому розвої велике значення має агробіологічна освіта» [10].

У цих умовах аграрна освіта набуває стратегічного значення, оскільки агропромисловий комплекс є однією з ключових основ економічної стійкості та продовольчої стабільності держави. Відповідно сучасний фахівець-аграрій має поєднувати високий рівень професійної підготовки з усвідомленням суспільної значущості своєї діяльності, відповідальним ставленням до землі та необхідністю її збереження. Його підготовка передбачає інтеграцію екологічної свідомості, знань аграрного виробництва, інженерних і цифрових технологій, а також розвиток соціально-особистісних компетентностей — здатності до командної взаємодії та безперервного професійного саморозвитку. Водночас важливим є формування відповідальності за продовольчу безпеку держави, засвоєння етнопедагогічних цінностей і традицій українського землеробства, а також утвердження шанобливого ставлення до землі як базової світоглядної основи аграрної діяльності.

Отже, підготовка фахівця аграрної галузі є комплексним процесом, що поєднує професійні знання, практичні вміння та ціннісно-світоглядні орієнтири. У цьому контексті заклади вищої освіти аграрного спрямування відіграють важливу роль у формуванні людського капіталу та підготовці фахівців, здатних забезпечувати сталий розвиток держави. Важливим чинником ефективності цього процесу є поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності, що сприяє цілісному розвитку особистості.

Практичне втілення окреслених підходів простежується у діяльності ВП НУБіП України «Ніжинський аграрний інститут», де підготовка майбутнього аграрія розглядається як інтегрований процес формування професійної компетентності. Понад 130-річна славетна історія закладу та повага до власної спадщини стали підґрунтям для створення Музейного комплексу «Ніжинського аграрного інституту», який органічно поєднує освітню, виховну та культурну складові, формуючи цілісне освітньо-культурне середовище, як базової цінності аграрної праці та засвоєння етнопедагогічних традицій через осмислення культурно-історичного досвіду українського землеробства. У цьому контексті Музейний комплекс інституту виступає дієвим інструментом реалізації зазначених підходів, функціонуючи як інтегроване освітньо-виховне середовище. Його діяльність спрямована на збереження та актуалізацію історичної пам'яті, популяризацію культурної спадщини, утвердження ідей державності та громадянської відповідальності. Поєднання експозиційної, науково-дослідної та просвітницької складових забезпечує його функціонування як центру національно-патріотичного виховання, що сприяє усвідомленню студентами власної ідентичності та соціальної ролі. Такий підхід узгоджується з ідеями міждисциплінарної синергії в освіті, що розглядається як важливий чинник формування сучасного фахівця [21].

Функціонування цього освітньо-виховного осередку узгоджується з положеннями Закону України «Про вищу освіту» та принципами студентоцентрованого навчання [8, п. 22-1 ч. 1 ст. 1], забезпечує умови для розвитку здібностей і талантів здобувачів освіти [8, п. 6 ч. 1 ст. 26], а також сприяє активізації наукової діяльності та впровадженню її

результатів в освітній процес [8, п. 2 ч. 1 ст. 26]. Реалізація цього підходу до організації освітнього середовища виявляється у таких ключових напрямках: залученні здобувачів вищої освіти як автономних і відповідальних суб'єктів навчання, що проявляється в їх участі в роботі історичних гуртків і студій, пошуково-дослідницькій діяльності та створенні нових експозицій; формуванні освітнього середовища, орієнтованого на індивідуальні потреби та інтереси студентів, яке забезпечує можливості для персоналізації освітньої траєкторії та поглибленого вивчення окремих історико-аграрних аспектів; реалізації партнерської моделі взаємодії викладачів і студентів на засадах співпраці та взаємної поваги, що сприяє подоланню формальних бар'єрів і формуванню академічної спільноти рівноправних учасників освітнього процесу.

Важливою умовою ефективності такої моделі є послідовна управлінська підтримка з боку адміністрації закладу суб'єктності [8, п. 16 ч. 1 ст. 34]. За цих умов здобувачі освіти та органи студентського самоврядування виступають не лише учасниками, а й ініціаторами освітньо-виховних і науково-просвітницьких ініціатив, утверджуючи власну суб'єктність в освітньому процесі.

У сучасному освітньому процесі Музейний комплекс «Ніжинського аграрного інституту» розглядається як унікальний міждисциплінарний простір, що поєднує історичні, культурні, аграрні та суспільствознавчі знання, охоплюючи предметні області різних спеціальностей і галузей знань [8, п. 15-1 ч. 1 ст. 1]. До його складу входять: Музей історії, Музей хліба, Кімната Гідності та Пам'яті, Світлиця Української Державності та Зала спортивної слави. Кожен із цих напрямків виконує власну виховну та освітню функцію.

Музей історії інституту — важливий структурний компонент освітньо-виховного середовища, сучасні стенди та вітрини якого репрезентують понад 130-літній шлях становлення навчального закладу. Експозиція музею слугує підґрунтям для дослідження історії інституту, а через її призму — осмислення ширших історичних процесів розвитку держави. Діяльність музею спрямована на національно-патріотичне виховання молоді, збереження та популяризацію історичної пам'яті від заснування до сьогодення, що водночас відповідає виконанню завдань щодо збереження історичних здобутків, визначених чинним законодавством [8, п. 7 ч. 1 ст. 26].

Музей хліба є одним із ключових культурно-освітніх осередків професійного становлення майбутнього фахівця-аграрія. Його експозиція спрямована на ознайомлення з історією та технологіями вирощування зернових культур, а також розкриття глибинного значення хліба в житті українського народу. Діяльність музею репрезентує ефективну реалізацію міждисциплінарного підходу, в межах якого фахові аграрні знання органічно поєднуються з етнографічними та культурологічними аспектами. Водночас музей виконує важливу виховну функцію, сприяючи формуванню поваги до рідної землі, хліборобської праці та національних традицій, а також забезпечує інтеграцію освітньої, наукової й інноваційної діяльності [8, п. 5 ч. 1 ст. 26].

Кімната Гідності та Пам'яті є важливим складником освітньо-виховного простору інституту, експозиція якої присвячена ключовим героїчним подіям української історії, зокрема бою під Крутами, подіям Революції Гідності, участі викладачів, студентів у російсько-українській війні та волонтерській діяльності закладу. Концептуальним підґрунтям діяльності простору є ідея нерозривного зв'язку гідності та історичної пам'яті, що відображено у вислові: «*Без гідності немає пам'яті, без пам'яті не може бути гідності*». Змістове наповнення та організація експозиції сприяють усвідомленню студентами історичної тягlosti боротьби за державність, формуванню ціннісного ставлення до національної спадщини та відповідальності за її збереження. Простір відіграє ключову роль у формуванні оборонної свідомості молоді, а також у вихованні здатності вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах [8, п. 4 ч. 1 ст. 26].

Діяльність *Світлиці Української Державності* безпосередньо корелює з положеннями ЗУ «Про вищу освіту» [8, ст. 3] та забезпечує їх практичну реалізацію в освітньо-виховному середовищі закладу й сприяє утвердженню української національної та громадянської ідентичності, вихованню патріотизму та розвитку оборонної свідомості через осмислення історичного досвіду державотворення і ролі особистості в ньому. Функціонування Світлиці відповідає положенням закону [8, п. 4 ч. 1 ст. 26], оскільки спрямовано на формування здатності до самостійного мислення, громадянської активності та відповідальної поведінки в суспільстві. Проведення лекцій, екскурсій та засідань науково-популярної студії «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію» створює умови для розвитку критичного осмислення історичних процесів і сучасних суспільних викликів. Реалізація цих положень простежується у поєднанні освітньої, наукової та інноваційної діяльності, що досягається через використання інтерактивних інсталяцій і залучення студентів до пізнавально-дослідницької роботи, забезпечуючи інтеграцію теоретичних знань із практичним досвідом [8, п. 5 ч. 1 ст. 26; 20; 24]. Водночас діяльність простору відповідає вимогам ЗУ «Про вищу освіту» щодо збереження та популяризації історико-культурної спадщини [8, п. 7 ч. 1 ст. 26]. Отже, Світлиця Української Державності постає ефективною платформою імплементації законодавчих засад у сфері вищої освіти, забезпечуючи синергію освітньої, виховної та культурно-просвітницької діяльності й сприяючи становленню свідомого громадянина та патріота України.

Зала спортивної слави. Це простір, що увічніює визначні досягнення студентів, випускників і викладачів інституту, їхню волю, наполегливість і прагнення до перемоги. Експозиція об'єднує світлини, нагороди, кубки, медалі, дипломи та інформаційні матеріали про спортсменів, які прославили заклад освіти на всеукраїнському й міжнародному рівнях. Серед них — учасники та призери чемпіонатів світу і Європи, члени національних збірних України, майстри спорту України та майстри спорту міжнародного класу з ракетомодельного спорту — *Роман Русаков, Степан Івченко, Сергій Труш, Валерій Сердюк*, пауерліфтингу — *Сергій Писаренко*, санного спорту — учасниця зимових Олімпійських ігор, прапороносець збірної України *Наталія Якушенко*, а також чемпіонка світу із самбо *Наталія Чистякова*. Представлення їхніх спортивних досягнень формує у студентської молоді мотивацію до фізичного самовдосконалення, наполегливості, відповідальності та досягнення високих результатів як у професійній, так і в громадській діяльності. Окрім збереження спортивної спадщини закладу освіти, Зала виконує важливу здоров'язбережувальну та виховну функцію, що відповідає вимогам Закону України «Про вищу освіту» щодо утвердження серед учасників освітнього процесу засад здорового способу життя [8, п. 4 ч. 1 ст. 26]. Популяризація фізичної культури, здорового способу життя, командної взаємодії та культури чесної спортивної боротьби сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості, розвитку лідерських якостей, психологічної стійкості й готовності майбутніх фахівців до подолання професійних і життєвих викликів. Водночас експозиція виконує важливу профорієнтаційну й іміджеву функцію, демонструючи високий рівень спортивної підготовки здобувачів освіти та багаторічні традиції інституту у вихованні спортсменів міжнародного рівня.

Варто зазначити, що згідно із Законом України «Про вищу освіту», програмні результати навчання — це не лише здобуті фахові знання, а й способи мислення, світоглядні орієнтири, цінності, громадянські та соціальні компетентності [8, п. 19 ч. 1 ст. 1]. Реалізація цього підходу яскраво простежується в діяльності Музейного комплексу, зокрема у Світлиці Української Державності, на базі якої функціонує науково-популярна студія «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію» (лабораторія національно-патріотичного виховання та міжнародних зв'язків). Її діяльність набула сучасного цифрового виміру: студентський актив створює відеокейси, науково-

популярні сюжети, міжпредметні проєкти та мультимедійний контент з історії українського державотворення, які системно поширюються через соціальні мережі та офіційний сайт інституту [12; 13].

Практична діяльність студії характеризується широким тематичним спектром і реалізується за кількома взаємопов'язаними напрямками.

Перший напрям становить *історико-державницький*, спрямований на формування історичної пам'яті, національної ідентичності та громадянської відповідальності. До нього належать проєкти: «Незалежність України: шлях державності крізь віки», «28 червня — День Конституції України», «Чорнила державності: міжпредметний проєкт до Дня Конституції України», «В єдності наша сила! До Дня Соборності України», «День Гідності та Свободи», «Небесна Сотня: герої першої перемоги у битві, що триває», «Національний день молитви: духовна єдність України та міжнародна солідарність», «Місія крізь століття: сила, мудрість, вплив».

Другий напрям — *історико-культурний* та етнокультурний, який популяризує українську культурну спадщину, народні традиції, мистецтво й духовні цінності. Його репрезентують проєкти: «Свято української душі: вишивані традиції нашого народу», «До Дня матері: рушник материнської долі», «Світло різдвяних традицій у колі інститутської родини», «Світло "Щедрика" — мелодія, що єднає континенти й покоління», «Дві українські пісні — одна історія кохання», «Шаг у ліриці Тараса Шевченка та графіці Георгія Нарбута», «Краса врятує світ: символіка квітів та українських кольорів у творчому проєкті студентів».

Третій напрям — *міждисциплінарний, науково-просвітницький та краєзнавчий*, що інтегрує історію, географію, мистецтвознавство, технічні науки, економіку та громадянську освіту. У межах цього напрямку реалізовано проєкти «Юрій Лисянський і Африка: міждисциплінарний вимір подорожей українського мореплавця», «Від Магерського скарбу до сучасного арту: стартує конкурс "Гривня очима молоді"», «Знаймо й пам'ятаймо свою історію: два символи українського інженерного прогресу».

Окремий блок становлять *соціально-гуманітарні та виховні ініціативи*, присвячені розвитку гуманістичних цінностей, прав людини, академічної спільноти та соціальної відповідальності: «Код взаємоповаги: права людини крізь призму традицій», «Відзначаємо День студента», «З Днем працівників сільського господарства!», а також меморіальний проєкт «Чорнобильська катастрофа: 40 років болю та пам'яті».

Важливо, що всі зазначені проєкти реалізуються у форматі студентської дослідницької, творчої та медіакомунікаційної діяльності. Здобувачі освіти виступають не лише споживачами історичного знання, а й безпосередніми авторами цифрового контенту, відеокейсів, презентацій, просвітницьких матеріалів і міжпредметних досліджень. Такий підхід забезпечує інтеграцію історичної, культурної, правової, мистецької та громадянської освіти, розвиває критичне мислення, цифрові компетентності, навички комунікації та командної роботи, створює необхідні умови для реалізації здібностей і талантів здобувачів освіти, розширює комунікаційний простір закладу освіти та сприяє формуванню відповідальної громадянської позиції, національної свідомості й поваги до історико-культурної спадщини України [8, п. 1 ч. 6 ст. 25; 12; 14; 20].

Таким чином, діяльність науково-популярної студії «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію» виходить далеко за межі традиційної музейної роботи, перетворюючись на ефективну модель інтеграції музейної педагогіки, цифрових технологій, міждисциплінарного навчання та громадянсько-патріотичного виховання. Комплексна реалізація тематичних проєктів є вагомим практичним результатом функціонування Музейного комплексу та підтверджує його роль як сучасного освітньо-наукового, культурно-просвітницького й комунікаційного центру, що забезпечує досягнення

програмних результатів навчання відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту».

Обговорення

Інтерпретація результатів. Результати дослідження засвідчили, що національно-патріотичне виховання у підготовці майбутніх фахівців аграрної галузі доцільно розглядати як системну складову освітнього процесу, інтегровану в навчальну, наукову, виховну, культурно-просвітницьку та проєктну діяльність закладу вищої освіти. Такий підхід забезпечує формування громадянської відповідальності, національної свідомості, професійної ідентичності та ціннісно-світоглядних орієнтирів здобувачів освіти.

Отримані результати підтверджують, що музейний комплекс закладу вищої освіти є ефективним освітньо-виховним середовищем, яке забезпечує практичну реалізацію вимог Закону України «Про вищу освіту» щодо формування компетентного, соціально відповідального й патріотично свідомого фахівця. Його потенціал реалізується через інтеграцію музейної педагогіки, міждисциплінарного навчання, цифрових технологій, науково-дослідної діяльності та сучасних комунікаційних практик.

Порівняння з результатами інших досліджень. Отримані результати узгоджуються з положеннями Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education та Reference Framework of Competences for Democratic Culture, у яких громадянська відповідальність, демократична культура, критичне мислення й активна участь у суспільному житті визначені ключовими результатами сучасної освіти. Вони також співвідносяться з концептуальними положеннями OECD Learning Compass 2030, де професійна підготовка розглядається як поєднання знань, умінь, цінностей і відповідальної поведінки.

Одержані висновки підтверджують результати досліджень L. Johnson і P. Morris, які обґрунтовують необхідність розвитку критичної громадянської освіти, С. Rapanta, M. Vrikki та M. Evagorou, які доводять ефективність діалогічного навчання для формування демократичної культури, а також Н. J. Abs і M. Estellés, які наголошують на інтеграції громадянських компетентностей у діяльність закладу освіти.

Водночас, на відміну від більшості зарубіжних досліджень, у роботі запропоновано практичну модель реалізації національно-патріотичного виховання в аграрному закладі вищої освіти шляхом інтеграції діяльності музейного комплексу, освітніх проєктів, цифрових технологій і науково-просвітницької роботи.

Наукова новизна (розгорнуто). Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні національно-патріотичного виховання як інтегрованої складової професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі відповідно до положень Закону України «Про вищу освіту».

У роботі обґрунтовано роль музейного комплексу як інтегрованого освітньо-наукового, культурно-просвітницького та комунікаційного середовища, що забезпечує поєднання музейної педагогіки, міждисциплінарного навчання, цифрових технологій, проєктної діяльності й сучасних медіапрактик у формуванні громадянської відповідальності, історичної пам'яті, національної свідомості та професійної ідентичності майбутніх аграріїв.

Подальшого розвитку набули наукові підходи до інтеграції освітньої, виховної, наукової, культурно-просвітницької та медійної діяльності в єдину модель національно-патріотичного виховання, орієнтовану на формування загальних компетентностей і досягнення програмних результатів навчання.

Практичне значення. Практичне значення дослідження полягає в науковому узагальненні досвіду функціонування Музейного комплексу Ніжинського агротехнічного інституту як сучасного освітньо-наукового, культурно-просвітницького

та комунікаційного центру, діяльність якого забезпечує реалізацію державної політики у сфері національно-патріотичного виховання.

Запропонована модель може бути використана закладами вищої освіти під час розроблення освітніх програм, концепцій виховної роботи, організації діяльності музейних комплексів, центрів громадянської освіти, студентських наукових товариств, а також реалізації міждисциплінарних освітніх, науково-просвітницьких і медійних проєктів.

Практичну ефективність запропонованого підходу підтверджує діяльність науково-популярної студії «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію», яка забезпечує інтеграцію музейної педагогіки, цифрових технологій, наукової комунікації та культурно-просвітницької роботи, сприяючи формуванню громадянської відповідальності, національної свідомості й професійної культури здобувачів освіти.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило, що національно-патріотичне виховання є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі та важливим чинником формування громадянської відповідальності, національної свідомості, професійної ідентичності й ціннісно-світоглядних орієнтирів особистості.

Обґрунтовано, що ефективність цього процесу забезпечується інтеграцією навчальної, наукової, виховної, культурно-просвітницької та проєктної діяльності, а також використанням потенціалу музейного комплексу як сучасного освітньо-виховного середовища. Його діяльність сприяє реалізації положень Закону України «Про вищу освіту», формуванню загальних компетентностей і досягненню програмних результатів навчання.

Доведено, що національно-патріотичне виховання майбутніх фахівців аграрної галузі доцільно розглядати як системний і безперервний процес, інтегрований у всі складові освітнього процесу та спрямований на гармонійне поєднання професійної компетентності, громадянської зрілості, історичної пам'яті й морально-ціннісного розвитку особистості.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та апробації моделей інтеграції музейної педагогіки, цифрових технологій і медіаосвіти в систему національно-патріотичного виховання закладів вищої освіти, а також у дослідженні механізмів формування громадянської, екологічної та соціальної відповідальності майбутніх фахівців аграрної галузі в контексті реалізації компетентнісного підходу та принципів сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2022. Вип. 2 (8). С. 76–83. DOI: 10.31499/2706-6258.2(8).2022.268057
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 2003.
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів. Київ : Фенікс, 2022.
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. National-patriotic education: conceptualization of the state potential of the Ukrainian nation // Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу. Київ, 2023. С. 324–326.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994.
6. Дістервег Ф. А. Вибрані педагогічні твори. Київ : Радянська школа, 1956.
7. До 130-ї річниці Ніжинського агротехнічного та з нагоди 25-річчя набуття статусу інституту / співголови редкол: В. Ткачук, С. Ніколаєнко, В. Лукач. Київ : Фенікс, 2025. 216 с. : іл.

8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Каюков В. І. Лицарське виховання у школі. Кіровоград, 1997.
10. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні: шляхи модернізації. Київ : Грамота, 2005.
11. Ніколаєнко С. М. Освіта в аграрному секторі: виклики сучасності.
12. Офіційний сайт ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут». URL: <https://nati.org.ua/>
13. Офіційний сайт НУБіП України (події). URL: <https://nubip.edu.ua>
14. Панченко О. Українське суспільство в ХХІ столітті: цінності, розвиток і роль освіти у формуванні особистості // Матеріали VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції. 2026.
15. Песталоцці Й. Г. Вибрані педагогічні твори : у 3 т. Т. 1. Київ ; Харків : Радянська школа, 1938.
16. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний аспект виховання. Київ, 2003.
17. Ткаченко В. М. Патріотизм // Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 634–635.
18. Фюстель де Куланж. Стародавнє місто. Релігія, закони, інституції Греції та Риму. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/fustel_de_kulanzh_drevniy_gorod/index.htm
19. Шахрай Т. Внесок дворянсько-поміщицької верстви Волині в українську та європейську науку, культуру // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2007. № 1. С. 176–180.
20. Шахрай Т. О. Формування національної ідентичності та лідерських якостей студентів у межах міжпредметного проєкту «Гривня очима молоді» // Матеріали VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції. 2026.
21. Шахрай Т. Ретроспектива синергії міждисциплінарного підходу в освіті та науці: національний та європейський контекст // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2023. № 2. С. 148–159. DOI: 10.31654/2663-4902-2023-PP-2-148-159
22. Council of Europe. *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Recommendation CM/Rec(2010)7 and Explanatory Memorandum*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2010. 16 p. URL: <https://rm.coe.int/16803034e5>
23. Council of Europe. *Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, Concepts and Model*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 212 p. URL: <https://rm.coe.int/prems-008518-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573/16807bc66c>
24. Johnson L., Morris P. *Critical Citizenship Education: A Pedagogy for Global Citizenship?* The Curriculum Journal. 2010. Vol. 21, No. 1. P. 77–96. DOI: 10.1080/09585170903560444.
25. Rapanta C., Vrikki M., Evagorou M. *Preparing Culturally Literate Citizens Through Dialogue and Argumentation: Rethinking Citizenship Education*. Learning, Culture and Social Interaction. 2021. Vol. 29. Article 100500. DOI: **10.1016/j.lcsi.2021.100500**.
26. Abs H. J. *Progress and Challenges of Education for Democratic Citizenship and Human Rights in Europe*. European Journal of Education. 2021. Vol. 56, No. 3. P. 340–353. DOI: 10.1111/ejed.12466.
27. Estellés M., Romero J. *The Social and Civic Competence in Teacher Education: A Systematic Review*. Teaching and Teacher Education. 2022. Vol. 115. Article 103720. DOI: 10.1016/j.tate.2022.103720.

References

1. Bezliudna, N. (2022). Osoblyvosti natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh voiennoho stanu. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*, 2(8), 76–83. [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(8\).2022.268057](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(8).2022.268057)
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: U 2 kn. Kn. 2*. Kyiv: Lybid.
3. Bondarenko, N. V., & Kosianchuk, S. V. (2022). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv*. Kyiv: Feniks.
4. Bondarenko, N. V., & Kosianchuk, S. V. (2023). National-patriotic education: conceptualization of the state potential of the Ukrainian nation. In *Modernizatsiia pedahohichnoi osvity u hlobalnomu vymiri bezpeky sotsialno-turbulentnoho svitu* (pp. 324–326). Kyiv.
5. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal*. Poltava.
6. Diesterweg, F. A. (1956). *Vybrani pedahohichni tvory*. Kyiv: Radianska shkola.
7. Do 130-yi richnytsi Nizhynskoho ahrotekhnichnoho ta z nahody 25-richchia nabuttia statusu instytutu / editorial board co-chairs: V. Tkachuk, S. Nikolaienko, V. Lukach. Kyiv: Feniks, 2025. 216 p.: ill.
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Law of Ukraine "On Higher Education" No. 1556-VII*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Kaiukov, V. I. (1997). *Lytsarske vykhovannia u shkoli*. Kirovohrad.
10. Kremen, V. H. (2005). *Osvita i nauka v Ukraini: shliakhy modernizatsii*. Kyiv: Hramota.
11. Nikolaienko, S. M. (n.d.). *Osvita v ahrarnomu sektori: vyklyky suchasnosti*.
12. Nizhyn Agrotechnical Institute. (n.d.). Official website. <https://nati.org.ua>
13. NUBiP of Ukraine. (n.d.). Official website. <https://nubip.edu.ua>
14. Panchenko, O. (2026). Ukrainske suspilstvo v XXI stolitti: tsinnosti, rozvytok i rol osvity u formuvanni osobystosti. In *Proceedings of the VII International Interdisciplinary Scientific and Practical Online Conference*.
15. Pestalozzi, J. H. (1938). *Vybrani pedahohichni tvory* (Vol. 1). Kyiv–Kharkiv: Radianska shkola.
16. Sukhomlyn'ska, O. V. (2003). *Istoryko-pedahohichni aspekt vykhovannia*. Kyiv.
17. Tkachenko, V. M. (2008). Patriotyzm. In V. H. Kremen (Ed.), *Entsyklopediia osvity* (pp. 634–635). Kyiv: Yurinkom Inter.
18. Fustel de Coulanges. (n.d.). *Drevniy gorod: Religiya, zakony, institutsii Gretsii ta Rymu*. http://www.sno.pro1.ru/lib/fustel_de_kulanzh_drevniy_gorod/index.htm
19. Shakhrai, T. (2007). Vnesok dvoriansko-pomishchytskoi verstvy Volyni v ukrainsku ta yevropeisku nauku, kulturu. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, (1), 176–180.
20. Shakhrai, T. O. (2026). Formuvannia natsionalnoi identychnosti ta liderskykh yakosti studentiv u mezhakh mizhpredmetnoho proiektu "Hryvnia ochyma molodi". In *Proceedings of the VII International Interdisciplinary Scientific and Practical Online Conference*.
21. Shakhrai, T. (2023). Retrospektyva synerhii mizhdystsyplinarnoho pidkходу v osviti ta nautsi: natsionalnyi ta yevropeyskyi kontekst. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Seriia: Psykhologo-pedahohichni nauky*, (2), 148–159. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-2-148-159>
22. Council of Europe. *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Recommendation CM/Rec(2010)7 and Explanatory Memorandum*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2010. 16 p. URL: <https://rm.coe.int/16803034e5>
23. Council of Europe. *Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, Concepts and Model*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 212 p. URL: <https://rm.coe.int/prems-008518-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573/16807bc66c>

24. Johnson L., Morris P. *Critical Citizenship Education: A Pedagogy for Global Citizenship?* The Curriculum Journal. 2010. Vol. 21, No. 1. P. 77–96. DOI: 10.1080/09585170903560444.
25. Rapanta C., Vrikki M., Evagorou M. *Preparing Culturally Literate Citizens Through Dialogue and Argumentation: Rethinking Citizenship Education*. Learning, Culture and Social Interaction. 2021. Vol. 29. Article 100500. DOI: 10.1016/j.lcsi.2021.100500.
26. Abs H. J. *Progress and Challenges of Education for Democratic Citizenship and Human Rights in Europe*. European Journal of Education. 2021. Vol. 56, No. 3. P. 340–353. DOI: 10.1111/ejed.12466.
27. Estellés M., Romero J. *The Social and Civic Competence in Teacher Education: A Systematic Review*. Teaching and Teacher Education. 2022. Vol. 115. Article 103720. DOI: 10.1016/j.tate.2022.103720.